

Кыргыз жана англис тилдериндеги неологизмдердин прагматикалык өзгөчөлүктөрү

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕОЛОГИЗМОВ В КЫРГЫЗСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

PRAGMATICAL FEATURES OF NEOLOGISMS IN KYRGYZ AND ENGLISH

Бул макалада неологизмдердин жана эвфемизмдердин прагматикалык өзгөчөлүктөрү каралат.

Негизги сөздөр: прагматика, семантика, эвфемизм.

В работе рассматриваются прагматические особенности эвфемизмов и неологизмов.

Ключевые слова: прагматика, семантика, эвфемизм.

The pragmatic peculiarities of euphemisms and neologisms are considered in this article.

Key words: pragmatics, semantics, a euphemism.

Бардык социалдык байланыштар, анын ичинде сүйлөө ишмердүүлүгүнүн аракетин, жүрүм-туруму эрежелери менен жөнгө салынат. Сүйлөө жүрүм-турумдун нормасынан жана тарбиянын системасына, ошондой эле коомдун мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилеге кирет. Прагматиканын милдети – сүйлөшүү байланышындагы эрежелерди табуу жана формулировкалоо [1]. Сөздүн лексикалык маанисинин түзүлүшүндөгү прагматикалык эрежелер жогоруда берилген прагматикалык параметрлерди белгилейт, ошондой эле, лексикалык бирдиктерди колдонуудагы чегинин коду прагматикалык компоненттерге туура келиш керек. Башкача айтканда, функционалдуу лексикологиянын бир милдети болуп, тилди система деңгээлинде, тактап айтканда лексикалык маанисинин деңгээлинде коддолгон, контекстте сөздү колдонуунун чегин изилдөө болуп саналат.

Бул маселени чечүүдө биз М.В. Никитиндин сөздүн лексикалык маанисинин структуралык схемасын иштеп чыккан эмгегине таянабыз. Мында сөздүн маанисинин мазмуну: интенционал (маанисинин ядросу), импликационал (салттуу денотатка байланыштуу, бардык стереотиптик ассоциациялар) жана эмоционалдар (ар кандай лингвисттер ар кайсы убакта сезим, тон, эмоционалдык баалуулук деп аталган мазмунунун субъективдүү-баалоо компоненти) болуп бөлүнөт. Аталган маанилердин компоненттери сөздүн маанисине берилген үч аспектинин ар бирине тиешелүү болушу мүмкүн.

Лексикалык бирдиктин семантикасы менен прагматикасынын өз ара байланыш концепциясын негиздөөгө материал болуп эвфемизм саналары белгилүү.

Эвфемизм (антифразия) -троп, состоящий в непрямом, прикрытом, вежливом, смягчающем обозначении какого – либо предмета или явления [2] - возникает по ряду прагматических причин (вежливость, деликатность, щепитильность, благопристойность, стремление завуалировать негативную сущность отдельных явлений действительности). В данном случае действует один из основных принципов прагматики-принцип вежливости [3].

Демек, эвфемизм дегенибиз адамдардын алышуусундагы орой маанидеги тигил же бул шарттар боюнча айтууга мүмкүн болбогон, ылайык келбеген предметтин, кыймыл-аракеттин, белгинин ж.б. аттарын жумшартып, сылык, сыпайы сөз менен алмаштырып айтуу. Ошону менен катар алар тилде ойдун өзгөчө оттенкаларын бере турган, көркөм

чыгармаларда синонимдик түгөйлөр катары кеңири учуроочу жана эмоционалдык же образдуу маанилерди пайда кылуучу каражат болуп эсептелет.

Эвфемизмди колдонгондо пикир алышкан адамдардын жашы, жыныстык айырмачылыктары, тааныштык даражасы менен тыгыз байланыштуу. Айрым учурларда адамдардын жогорудагыдай өзгөчөлүктөрүнө карата орой деген сөздөр түз маанисинде айтылса, көпчүлүк учурларда алар жумшартылып айтылат. Мисалы, «бооз» деген сөз көбүнчө малга карата колдонулат, ал эми аялдарга карата орой учурайт.

Ушул принцип менен пайда болгон эвфемизм ар кандай дискриминациянын түрлөрүн жумшартат.

Ошого байланыштуу төмөнкү лексикалык бирдиктерди карап көрөлү: ageism (discrimination of age), gerontophobia (fear, dislike, or hatred of old age or old people). A few years ago the great intellectual enemy of the movement was called gerontophobia-fear of aging, loathing of the aged. The target has shifted from *gerontophobia* to *ageism*... Gerontophobia could be inflicted only upon the old. Ageism, on the other hand, is a social prejudice against people of any age. Just as whites might be victims of black racism, and men may sometimes be the objects of female chauvinism so young people can be (in early America actually were) targets of *ageism* too.

Улгайып калган адамдарды таарынтпаш үчүн акыркы он жылдарда тилде *middlscence* (40тан 65 жаш курагына чейин) сөзү пайда болду, ошондой эле сөздүн аналогиясы боюнча *adolescence*. 65 жаштан баштап андан кийинки курактагыларды *third age* деп атай башташты. Транспортто, кулактандырууларда, музейлерде жана кеңири колдонулуучу коомдук жайлардагы расмий таблицаларда *senior citizen* деген эвфемизми колдонулат.

Ошол эле мезгилде формалдуу эмес сүйлөшүү учурунда *golden age* сөзү пенсиядагы улгайып калган адамга карата кеңири колдонулат (*silver age* орто жашаган адам сөзү менен салыштыр) [4].

Прагматикалык көз караш боюнча бул эвфемизмге улгайган адамдардын көңүлү төп келет. Мисалы, бир журналда жалпыга маалымдоо каражаттардын кызматкерлерине кайрылып, улгайган адамдын сатирикалык жообу басып чыгарылган: "Call me Gramps, call me an old fogey- call me any thing except a *senior citizen*."

Ушундай улгайган адамдардын терс реакциясы *geezer* эвфемизмине мурда эле болгон, ошону менен бирге мурдакы кылымдарда *guiser* (one dressed in the guise of a mummer) деген диалектикалык форма *old person*, particularly a woman деген маанини берчү. Убакыт өткөн сайын бул сөздө эксцентрикалык коннотация пайда боло баштады, анан ал жыныс параметри боюнча өзүнүн прагматикасын өзгөртүп, эркекке байланыштуу колдоно баштаганын көрөбүз. Бул бирдик дайыма *geezer power* сөз айкашында, *gray power* (the power of the elderly to assert their rights) аналогиясы боюнча 1970-жылдары *black power* (power of the black people) үлгүсү боюнча тез-тез колдоно баштаганын байкоого болот. Буга байланыштуу *Gray Panther* (a member of an organization promoting the interests of the elderly in America) деген сөздөрдү салыштырып карасак ынанымдуу болот.

Бирок, маалыматчыларды сурамжылоонун жыйынтыгы *gray Panther* жана *gray power* улгайган же жаш адамбы, ким колдонгонуна карабастан, оң баада жана көп валенттүү бирдик экенин көрсөттү. *Geezer power* сөзүнө салыштырмалуу социумга жараша: «топтун ичинде» позициясы менен башкача айтканда, улгайган адамдарда сөз терс коннотацияда болот, «топтон сырткары» позициясы менен нейтралдуу көз карашына амбиваленттүү бирдик болуп саналат.

Айтылгандарды журналдын редакциясына жиберилген улгайган адамдардын каттарынын үзүндүлөрүн иллюстрациялап көрсөтүп көрөлү:

"I resent being referred to by a punk as an *old geezer*. Don't get on my way."

Же: "If I choose to join groups which will help me collect what I have assumed to be due me for the last forty-five years, I do not wish to be considered part of *geezer power*."

Салыштырып көр: "As chair of the New York *Gray Panthers'* Economic Task Force and a member of the New York Congress of Senior Citizens I want to express my resentment at William Satire's recent side reference to what he calls '*geezer power*'."

Улгайган адам деп эсептебеген адамдын позициясынан караганда сөз жеке нейтралдуу гана эмес, ошондой эле оң коннотацияны алып жүрө алат. Мисалы: I like the word "geezer".

Жогоруда келтирилген жаңы бирдик прагматикалык түрдө абалдык вариативдүү аспектте да бири биринен айырмаланат. Geezer power формалдуу эмес сүлөшүү абалда колдонулат, ал эми Gray Panther, gray power расмий абалда рамкасы чектелген, ошонун ичинде Конгресс чогулуштарында. Мисалы, Consider the *graypower* reflected in the congressional bill banning mandatory retirement at sixty-five.

Associations are being spawned in great profusion by the age movement today. They range from cultural and political and economic organizations of high sophistication to basement centers where "senior citizens" in rocking chairs listen to Lawrence Welk and make macaroni jewelry. The *Gray Panthers* rage against those places as "geriatric play pens".

Age is yet another denominator. The group awareness of senior citizens - "*GrayPower*" - is a considerable phenomenon in Florida, Arizona and California. At the other end of the age chart, more and more legal rights are being defined for children.

Кийинки кездерде мүлктүк дискриминациянын жумшартуу үчүн disadvantaged сөзү пайда болду. Бул сөз көбүнчө жакыр жашаган адамдар үчүн колдонулуп жүрөт.

Ал эми расалык дискриминацияны жымсалдоо үчүн black сөздүнүн ордуна coloured же non-white сөзү колдонула баштады.

Бой-келбетин же акылдын кемчилигин жашырган cripple эвфемизми handicapped менен алмаштырылды, мында жаңы эвфемиздерди жаратуунун негизинде сылык-сыпаа принциби жатканы көрүнөт. Акылынан артта калган адамдарды learning disable, special деп атай баштады. Артта калган, сабактан жетишпеген студенттерди - under achievers дешет; угуу жагынан жарым-жартылай жабыркагандарды - hearing impaired; үйлөө жагынан жабыркагандарды speech-impaired деген эвфемизм менен аташат. Больницада жин оорусу менен жабыркаган адамдарды in sane asylum сөзүнүн ордуна mental hospital сөз колдонула баштады.

Эвфемикалык лексиканын экинчи катмарына өлүм жана кандайдыр бир кубулушка, тактап айтканда коркуу жана ырым-жырымга байланыштуу сөздөр кирет. Бул группада колдонулуп жаткан негизги прагматикалык принциби табу принцибинде аныкталышы мүмкүн. Мисалы, Рака жылдызында төрөлгөн адам (21 июндан - 21 июлга чейин) moon-child сөзү оорууну ассоциациясын көрсөткөн cancer сөзү менен алмаштырылды; hospice деген биринчи мааниси, a guest house for the poor, the sick, etc, өлүм алдында жаткан адамды багуу мекемесине тиешелүү мааниде колдонула баштады. Мисалы: From Britain has come the idea of the *hospice*, an in-patient facility specially designed for the dying: cheerful, homelike, full of plants and families (including young children). There are about thirty such places in Britain now but the idea has been slower to take root in the United States. The *hospice* in New Haven, for instance, has been in operation with a home-care program for more than two years.

Өлүмдөн коркууну азайтыш үчүн, католикалык церковь, өлүм алдында турат extreme unction in extremis деген фразанын ордуна anointing of the sick фразасы менен алмаштырып айтышат, ал эми penance өч алуу коркунучун көрсөткөн сөз rite of reconciliation сөзү менен алмашылды; confessional «исповедальня» сөзү room of reconciliation сөзү менен алмашылды [BDNE-II, 181].

Эвфемикалык катмарда атоолордун негативдүү кубулушуна байланыштуу лексика-эвфемизмдерге кылмыштуулук, наркомания, агрессиялуу саясат ж.б. тармактарга арналган сөздөр кирет. Мисалы, кылмыштууга байланыштуу чөйрөдө төмөнкү эвфемизмдер жолугат: *client* (a person viewed euphemistically as a subject of regulation by a government agency or public authority); *adjustment center* (a part of a prison where intractable and often mentally deranged inmates are kept in solitary confinement); *correctional facilities* (a prison); *correctional officer* (a prison guard); *community home* (a reform school); *god father, don* (the head of Mafia family or other group involved in organized crime).

Бул чөйрөдөгү жаңы эвфемизмдер британ аралында гана колдонгон community home сөзүнөн башка, аймактык параметри боюнча АКШнын рамкасы менен да чектелет. Бул эвфемизмди

мурда 30-жылдары колдонгон reformatory сөзүнүн ордуна келгендигин көрөбүз, ал эми өткөн кылымдын 70-жылдары approved school сөзү менен алмашылган. Мисалы, One of the most controversial innovations of the 1969 Act was the care order under which the local authority can put children into *community homes*.

Геосаясат чөйрөсүндө жана азыркы учурдагы агрессиялуу согуш аракетине төмөнкү эвфемизмдер колдонулуп жатат: trouble (the troubles) (the riots, bombing, and continued violence in Northern Ireland during the 70s); protective reaction (a bombing raid on an enemy target conducted in self-defence or retaliation (but about which there's nothing protective or defensive)); surgical strike (a swift military attack, especially a limited air attack); device (a bomb); body-count (number skilled in the combat).

Соңку лексикалык үч бирдик Вьетнам согушунун учурунда пайда болгон. өзгөчө жашыруун кызматтын ишмердүүлүгүн жумшартып көрсөтүш үчүн төмөнкү эвфемизмдер колдонулат: to destabilize (to render a foreign government unstable or incapable of functioning); family jewels (shameful secrets; skeleton in the closet, applied to various underhanded activities or operations).

1970-жылдары америкалык вариантта үйү-жайы жок адамдарды атоодо shopping-bag lady (avagrant, homeless, and often elderly woman who roams a city carrying her possessions in a shopping bag or bags) деген сөз айкаштары пайда болду. Америкалык вариантта үйү-жайы жок адамдарды атоодо дагы бир – street person эвфемизми жолугат. Бирок, расмий сүйлөшүүдө, көбүнчө жазуу стилинде, бул сөз чектелген абалда калат. Мисалы, An elderly man who roamed the streets with a shopping cart full of tin can sand bottles was beaten to death by another "street person" as hundreds of vagrants waiting for hot meal looked on.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики: Вступ.ст./Н.Д.Арутюнова, Е.В.Падучева// Новое в зарубежной лингвистике М.,1985.- Вып.16.- С.3- 42.
2. Ахманова, О.С. Указатель основных английских переводов/ О.С.Ахманова //Ахманова О.С .Словарь лингвистических терминов/ О.С.Ахманова.-М.,1966.- С.537-570.
3. Grice, H.P. Logic and conversation/ H.P.Grice// Syntax and Semantics, Speech Acts.- New York, 1975.- Vol.13.- P.41- 58.
4. Saffire, W. I stand corrected/W.Saffire.-New York, 1984.- 231p.